

Militair-maritieme inlichtingsamenwerking tussen Nederland en de Verenigde Staten

Het succesverhaal *Naval Air Station Keflavik* verklaard vanuit Nederlands perspectief

Nederlandse P-3C Orion op NAS Keflavik te midden van vergelijkbare toestellen van de US Navy (NIMH)

In de jaren tachtig maakte de Marine Luchtvaartdienst (MLD) dankzij resultaten van structureel doorgevoerde surveillanceoperaties van een van haar Lockheed Orions op IJsland, indruk op de US Navy (USN). Dit had meer dan voorheen, een grote uitwisseling van inlichtingen tussen beide marines tot gevolg. De vraag ‘Welke factoren maakten deze inlichtingsamenwerking succesvol?’ zou als volgt eenvoudig kunnen worden beantwoord: het tijdens de Koude Oorlog ervaren dreigingsniveau van de Sovjet-Unie was voor Nederland en de VS zodanig hoog, dat elke vorm van samenwerking voor hen opportuun was.

Deze *realpolitike* insteek, een denkwijze uit het zogeheten Realisme, een school binnen de leer der internationale betrekkingen die het vakgebied inlichtingenstudies domineert, lijkt als verklaring echter tekort te schieten. Een bredere, meer uitgewerkte zienswijze en analyse is hier op zijn plaats, iets wat in dit artikel wordt onderbouwd.

Internationale inlichtingsamenwerking

Binnen de inlichtingenstudies is het een onderbelicht onderwerp. Als er al over internationale inlichtingsamenwerking gepubliceerd is, blijkt het vaak een beperkte studie te zijn die zich richt op het hoe en waarom inzake

de totstandkoming van een dergelijke samenwerking. Dit is een veelgehoord kritiekpunt jegens inlichtingenstudies, een euvel dat deels voortkomt uit het beperkte aantal bronnen dat onderzoekers in dezen ter beschikking staat.¹ Dit alles maakt het extra moeilijk tot een diepgaand begrip van het fenomeen succesvolle internationale (militaire) inlichtingenrelatie te komen.

Dit geldt ook voor de inlichtingencoöperatie tussen Nederland en de VS. Weliswaar publiceerden in 1997 Bob de Graaff en Cees Wiebes een goed overzicht van dit samengaan over de jaren 1946-1994,² maar er was minder sprake van een diepgaande analyse van deze relatie.

Zo passeren enkele interessante noties de revue, zoals het gegeven dat Nederlandse officieren directe contacten met hun Amerikaanse *counterparts* van de *United States Office of Naval Intelligence* (ONI) prefereerden boven de *Central Intelligence Agency* (CIA) waar primair zaken mee werd gedaan.³ De auteurs wijdden echter niet uit over dit interpersoonlijke niveau van samenwerking. Het laatste vormt des te meer aanleiding verschillende niveaus binnen deze samenwerking te bestuderen om zo een breder en beter beeld te kunnen krijgen van succesfactoren van internationale inlichtingsamenwerking.

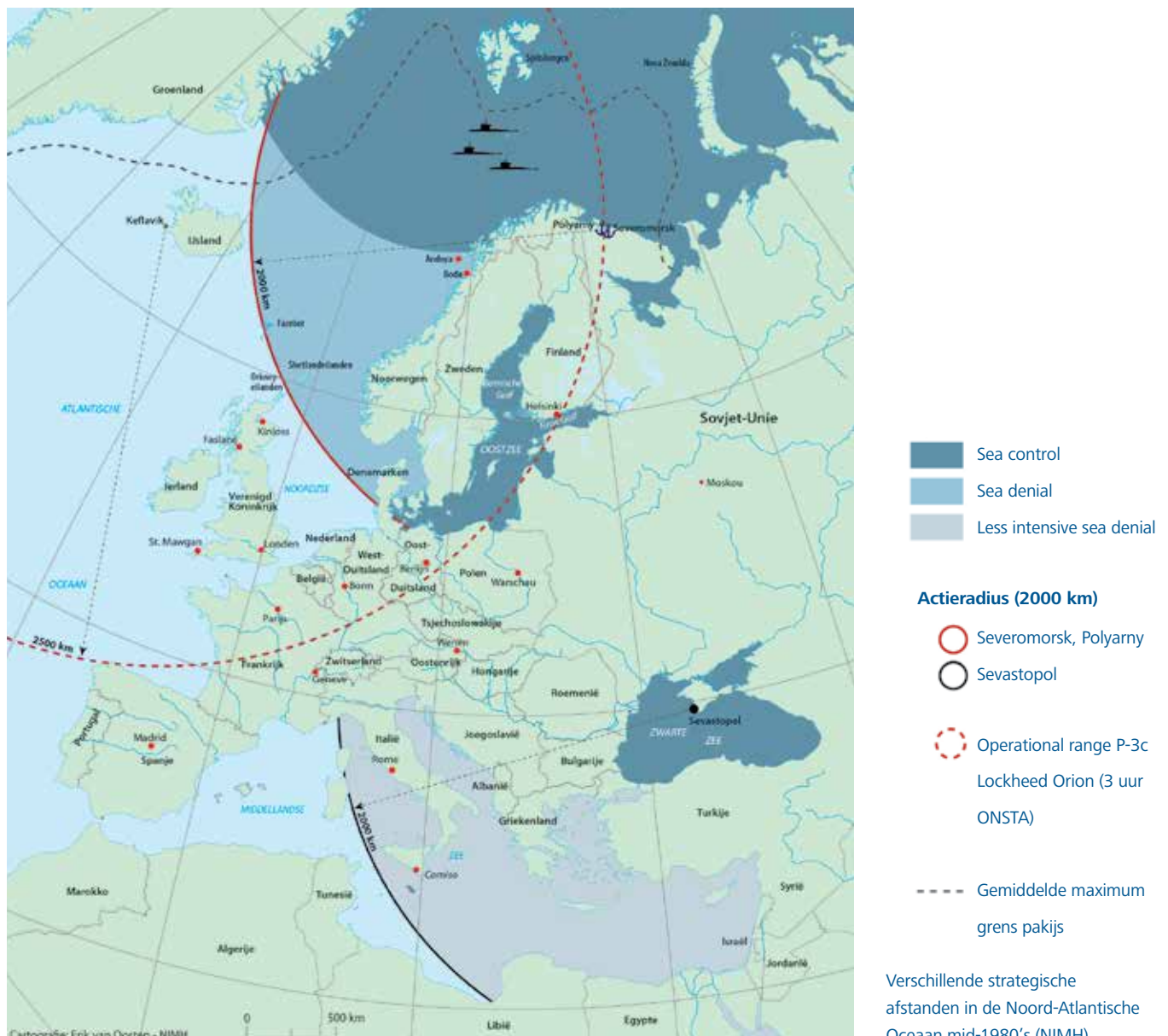
Gelet op het laatstgenoemde richt dit artikel zich op een illustratieve casus onder gebruikmaking van een uitgebreid theoretisch onderzoekraamwerk. Dit raamwerk, afkomstig van Pepijn Tuinier, als promovendus verbonden aan de Nederlandse Defensie Academie en Universiteit Leiden, suggereert inlichtingsamenwerking te benaderen vanuit drie invalshoeken.⁴ Ten eerste dient deze samenwerking onderzocht te worden door haar te zien als een proces in de tijd. Ten tweede dienen zowel on-

derlinge contacten op het niveau van agentschappen als die tussen personen in ogenschouw te worden genomen. Ten derde bieden sociologische aspecten een waardevol perspectief.⁵

De casus: Orions op IJsland

De onderzochte casus betreft als opgemerkt het stationeren in de jaren tachtig van een Nederlandse P-3C-II.5 Lockheed Orion maritiem langeafstand-patrouillevliegtuig op IJsland, meer specifiek het *Naval Air Station* Keflavik (NASKEF). IJsland ligt strategisch tussen Groenland en Noorwegen. Een aantal relatieve ondieptes rondom dit eiland werden door de Sovjetonderzeeboten gebruikt ten behoeve van de navigatie om in de diepere wateren van de Atlantische Oceaan te kunnen komen. Dit maakte NASKEF een strategische uitvalsbasis van waaruit *Anti Submarine Warfare* (ASW) missies gevlogen werden.

Het voordeel van het bestuderen van maritieme surveillanceoperaties in het verdere verleden, is dat er intussen steeds meer informatie over beschikbaar en vrijgegeven is.

Verschillende strategische afstanden in de Noord-Atlantische Oceaan mid-1980's (NIMH)

Onderzijde romp Nederlandse P-3C Orion met sonobuoy tubes (NIMH)

Toen in 1982 de eerste Orion door de MLD in dienst werd genomen, was het nog uiterst geheim wat de KM-leiding hiermee precies voor ogen had. Tussen 28-30 september 1982 vond de eerste detachering van een Nederlandse Orion op NASKEF plaats.⁶ Tot 1984 volgden meerdere van dit soort korte detacheringen. Toen in dat jaar een MLD-toestel permanent naar IJsland werd overgebracht, reduceerde de USN haar squadron aldaar met één vliegtuig opdat de Nederlandse stationering niet zou opvallen. Dit was destijds erg belangrijk, omdat de IJslandse autoriteiten Den Haag nog geen formele toestemming hadden gegeven om structureel eigen militairen op de vliegbasis onder te brengen.⁷ Van Amerikaanse zijde kregen de Nederlanders al vanaf 1982 toegang tot zeer geheime informatie van de USN.⁸

Detectie van Sovjetonderzeeboten

Zonder dergelijke inlichtingen was het namelijk vrijwel zinloos met Orions boven de *High Atlantic* te opereren. Deze informatie was grotendeels beschikbaar dankzij Amerikaanse *Sound Surveillance System* (SOSUS). SOSUS was een passief sonarsysteem bestaande uit een reeks van hydrofoons op de zeebodem met als doel vroegtijdig een betrouwbare waarschuwing van een passerende Sovjet-onderzeeboot te geven, in (in dit geval) de noordelijke Atlantische Oceaan.⁹ Na detectie van een dergelijk vaartuig werd er een Orion op afgestuurd. Voorafgaand aan de vlucht ontving de bemanning zoveel mogelijk informatie zoals de vermoedelijke positie van de boot. Maar, indien voorhanden, werd de Orion crew ook inzichten verstrekt over de Sovjet-eenheid zelf zoals de achtergronden van de commandant, alsook hoe hij mogelijk zou reageren

‘Toen in 1982 de eerste Orion door de MLD in dienst werd genomen, was het nog uiterst geheim wat de KM-leiding hiermee precies voor ogen had’

op een sonardetectie en tracking door het patrouillevliegtuig.¹⁰

Daarnaast werd in de loop der tijd informatie over het geluidsprofiel, de ‘akoestische handtekening’, van de onderzeeboten geleverd. Deze informatie kwam zoekoperaties ten goede omdat men zo beter wist op welke frequenties de *sonobuoys* moesten worden afgesteld. Wanneer eenmaal de onderzeeboot was getraceerd door middel van de uitgeworpen *sonobuoys* probeerde de vluchtbemanning allerlei gegevens vast te leggen. Daarna bleef de Orion *on-task*, de onderzeeboot werd gevolgd door het blijven uitgooien van de boeien, en werd afgelost door een ander patrouillevliegtuig opererend vanaf Keflavik of elders. De MLD was uiterst succesvol in het met Orions detecteren van onderzeeboten van de Rode Vloot. De Nederlanders vlogen bijvoorbeeld in de jaren 1985-1987 12% van alle missies van het betrokken squadron en hadden daarbij een succespercentage van 14,8% wat betreft detectie, wat beduidend meer was dan de Amerikanen.¹¹ De Sovjet-onderzeeboten werden zo lang mogelijk gevolgd. Dit werd gaandeweg moeilijker: de modernisering van de Rode Vloot tot 1990 en hiermee de introductie van stillere en dieper duikende vaartuigen verliep sneller en succesvoller dan NAVO-marines eerder hadden ingeschat.

De stroming: Realisme

Terug naar het eerder aangehaalde begrip (neo)Realisme; een denkstroming binnen de internationale veiligheidsstudies waarin het interstatelijk conflict centraal staat. De aanhangers ervan, de Realisten, hebben de neiging vier standpunten centraal te stellen:

- Politiek vindt plaats binnen en tussen groepen. De belangrijkste groep betreft de natiestaat waarbij de belangrijkste bron van cohesie ervan nationalisme is.
- Wanneer individuen en groepen politiek handelen, zouden ze voornamelijk gedreven worden door eigenbelang. Dit egoïsme is geworteld in de menselijke natuur.
- De aard van de internationale politiek is anarchistisch, ofwel zonder internationale orde, ieder voor zich.
- Deze anarchistische omgeving van de internationale betrekkingen maakt dat staten grotendeels op zoek zijn naar macht en veiligheid.¹²

Het Realisme geeft hiermee een goede verklaring waarom

Nederland en de VS in het midden van de jaren tachtig besloten een vergaande samenwerking aan te gaan wat betreft de detectie van Sovjetonderzeeboten in de *High Atlantic*. Omstreeks 1980 kwamen de VS tot het

inzicht dat de Rode Vloot het niet zo zeer gemunt had op de Westerse *Sea Lines of Communications* (SLOCs) in de Noord-Atlantische Oceaan maar een zogenoemde bastion doctrine nabij de eigen thuiswateren en in de Noorse Zee wilde ontplooiën. Op deze wijze konden nucleaire strategische Sovjet-onderzeeboten uitgerust met intercontinentale raketten relatief veilig opereren onder het poolijs.

Nabij en zuidelijker opererende SSNs en oppervlakteschepen, alsook op het Kola Schiereiland gestationeerde vliegtuigen en SSM en SAM-eenheden, maakten hiermee dat de Sovjets noordelijk van het zogeheten *Greenland-Iceland-United Kingdom (GIUK)-gap, sea control* konden uitoefenen ten nadele van NAVO-taakgroepen.¹³

Ook de KM zag aanvang jaren '80 steeds meer in dat het zwaartepunt van haar aandacht de NAVO-noordflank en de Noorse Zee moest zijn. Ze legde daarom de focus op 'totale Atlantisch georiënteerde operaties'. Naast versterking van Noorwegen met mariniers en ondersteuning van Amerikaanse *carrier strike groups* met onderzeeboten en van *Tactical Towed Array Sonar (TACTAS)* voorziene fregatten, betrof het lange afstand patrouillevliegtuigen om SS(B)Ns in hun bastions te traceren en aan te grijpen. Hiermee kon Moskou gedwongen worden eenheden vanaf het centrale landfront in Midden-Europa te spreiden alsook een *spill-over* naar de SLOCS zuidelijk van GIUK voorkomen.¹⁴ Voor overige gespecialiseerde middelen zocht de KM samenwerking met NAVO-partners, veelal de USN en Royal Navy. Zo konden de Orions in oorlogstijd uitgerust worden met Amerikaanse nucleaire dieptebommen.¹⁵

Invalshoek 1: Het proces weggezet in de tijd

De eerste door Tuinier gevolgde benadering inzake het doorgronden van inlichtingsamenwerking, richt zich op het coöperatief gedrag in kwestie. Doel ervan is het gehele proces te kunnen begrijpen en dus niet alleen de specifieke aanleiding voor het tot stand komen van een arrangement tussen twee landen. Daarom volgt hieronder de aanloop naar de beslissing deel te nemen aan de Orion-patrouilles vanaf NASKEF alsook enige activiteiten in de interactiefase van het proces. Dit perspectief biedt namelijk verdere mogelijkheden om de verdieping van de KM-USN inlichtingsamenwerking te verklaren.

Na eerder al in de jaren '50 met geschonken of in bruikleen gegeven VS ASW-materieel te hebben geopereerd volgens grotendeels USN-procedures, ging de KM vanaf de jaren '60 al formele bilaterale of triple arrangementen aan met de Britten en Amerikanen op het gebied van (nucleaire) ASW-operaties, waarbij soms ook Noorwegen en Canada werden betrokken. Deze (geheime) surveillancoperaties werden geleid door de Britse maritieme NAVO *Commander-in-Chief Eastern Atlantic Area* vanuit het hoofdkwartier in het Noord-Londense Northwood.¹⁶ Er was hiermee dus al sprake van een gestage opbouw van vertrouwdschap met elkaars ASW-operaties en procedures en (geclassificeerde) gegevensuitwisseling. Formele nóg diepgaandere bilaterale overeenkomsten tussen de Amerikanen en de Nederlanders lagen uiteindelijk ten grondslag aan de samenwerking in de jaren 80 op IJsland.¹⁷

Gelet op de al bestaande goede band op ASW-vlak met de Britten én de Amerikanen, gaven de Nederlanders de voorkeur aan een trilaterale overeenkomst. De USN wilde uiteindelijk slechts een bilaterale overeenkomst aangaan. Vermoedelijk omdat de VS en de Britten reeds een eigen overeenkomst afgesloten hadden.¹⁸ Door deze overeenkomsten hoopten de betrokken partijen een harmonieuze samenwerking mogelijk te maken waardoor het mogelijk werd enkele procedures te implementeren.¹⁹ Te denken valt aan de volledige toegang tot bepaalde hoog geclassificeerde gegevens vanaf 1985. In de periode voor de totstandkoming van deze overeenkomsten was er namelijk slechts

‘Hoewel deze inlichtingenrelatie tussen de VS en Nederland zeker asymmetrisch was, kon de KM er goed mee leven, want de baten ervan waren in die tijd hoger dan de kosten’

sprake van het incidenteel delen van (gefragmenteerde) VS-informatie, zoals SOSUS-data en mogelijke posities van Sovjet-onderzeebotendata. Overigens gold de afspraak dat vergaarde informatie van geallieerde eenheden vernietigd moest worden. Het kwam namelijk voor dat er niet één, maar twee onderzeeboten gevonden werden. Dit bleek dan bijvoorbeeld een USN-eenheid te zijn; posities van VS-vaartuigen werden voorafgaand aan de missie (blijkbaar) niet door de Amerikanen gedeeld.²⁰ In 1985 volgde pas de formele bekendmaking dat Nederland met een Orion vanaf NASKEF opereerde. Wanneer de overeenkomst tussen beide marines geschaad werd door het niet strikt volgen van de overeengekomen procedures, konden de betrokken bemanningsleden van het eiland gestuurd worden.

De VS was toentertijd, alsook nu, een grootmacht op het gebied van inlichtingen, en Nederland slechts een kleine spil; het was een asymmetrische relatie. Dat de KM op de basis in IJsland als volwaardig te informeren en operationele partner werd gezien door de USN, is daarom bijzonder en bood uitzonderlijke kansen voor Nederland. In de inlichtingenliteratuur wordt een asymmetrische inlichtingenrelatie vaak in een kwaad daglicht geplaatst.²¹ Hoewel deze specifieke inlichtingenrelatie tussen de VS en Nederland zeker asymmetrisch was (de USN had bijvoorbeeld het operationele bevel en een breder inzicht in alle posities van eenheden), kon de KM er goed mee leven, want de baten (zoals genoemde toegang tot positie-informatie, inzichten en analyses) ervan waren in die tijd hoger dan de kosten. Als Nederland dit alleen had moeten bewerkstelligen waren de kosten beduidend hoger geweest en de baten waarschijnlijk gelijk. Bovendien kon met het delen van hooggewaardeerde Nederlandse analyses van door MLD-Orions aangedragen ACINT-gegevens, de unieke relatie met de VS worden bestendigd.²²

Invalshoek 2: Het organisatorisch- en interpersoonlijke niveau van samenwerking

Deze invalshoek richt zich op institutionele structuren die voortkomen uit samenwerking zoals comités en secretariaten. Binnen deze structuren vindt interactie plaats tussen

'Het MLD-personeel integreerde snel binnen de bestaande Amerikaanse marine-organisatie op Keflavik'(NIMH)

formele groepen maar ook informele groepen en personen.²³

De KM en USN opereerden in NAVO-verband, al sinds het begin van de jaren 50 steeds meer samen. Echter speelde in het Pentagon nog altijd enige gereserveerdheid de SOSUS-info te delen voor de aanstaande operaties vanaf NASKEF. Rapportages van KM-officieren die in de VS een bezoek hadden gebracht aan de admiraliteit tonen dat het volgens hen zou helpen als de Nederlandse bevelhebber der Zeestrijdkrachten viceadmiraal J.H.B. Hulshof een brief zou sturen aan de Amerikaanse admiraal W.L. McDonald (Commander in Chief U.S. Atlantic Fleet). Dat gebeurde. Via briefwisselingen hebben de CIC's van de beide marines intensief contact. In één van deze brieven stelde viceadmiraal Hulshof: *'the navies of the Netherlands and the United States have a long history of successful joint support operations which reflect the common goals and sense of understanding between our two nations'*. Verder meldde de Nederlander uit te zien naar een *joint* P-3C operatie vanaf Keflavik als één van de vele toekomstige vormen van samenwerking.²⁴ Of deze erg persoonlijk ingestoken briefwisseling er uiteindelijk toe heeft geleid dat het Pentagon akkoord ging met de uiteindelijk zeer vergaande inlichtingsamenwerking tussen beide marines staat niet vast, maar het voorbeeld illustreert dat meer factoren van invloed (kunnen) zijn wat betreft een nauwe inlichtingsamenwerking dan enkel een algemeen gedeelde dreigingsperceptie.

Een formele overeenkomst biedt houvast voor een samengaan tussen partijen maar uiteindelijk moet de praktijk

uitwijzen hoezeer deze samenwerking daadwerkelijk invulling krijgt. Een goed voorbeeld om weer te geven hoe dit laatste inderdaad op IJsland tot uiting kwam is de volgende. Voor elke missie met een Orion, ontvingen de *flight crews* een zogenoemde *pre-flight* briefing. Voordat de formele overeenkomst tot stand kwam werden de Nederlanders voor hun briefings enkel tot het bezoekerscentrum van NASKEF toegelaten. Kort na de overeenkomst kwam het plots tot briefings in de *opsroom*. Daar bevonden zich drie schermen, die elk de mogelijke posities van Sovjetonderzeeboten lieten zien. Na ongeveer een jaar mochten de vluchtcommandant en de Tacco ook een andere briefingroom betreden. Hier werd niet alleen de positie, maar ook de waarschijnlijke afgelegde track van de onderzeeboot weergegeven.²⁵ Met de tijd, mede door de succesvolle missies die de Nederlanders hadden gevlogen, kreeg het KM-personeel op locatie dus stapsgewijs meer toegang tot meer gedetailleerde gegevens. Dit werd bekroond met de permanente plaatsing van een Nederlandse Liaisonofficier in het operatiecentrum in Keflavik in 1985.²⁶

Invalshoek 3: Sociologie

Hier betreft het de sociale interactie tussen de het personeel op de werkvloer. Deze wisselwerking leidt vervolgens tot een sociaal geraamte dat is opgebouwd uit ideeën, sociale en culturele normen en regels.²⁷ Het MLD-personeel integreerde snel binnen de bestaande Amerikaanse marine-organisatie op Keflavik. Dit heeft natuurlijk voor een groot deel te maken met gedeelde Westerse normen en waarden en de eerdere samenwerking in NAVO-ver-

band zoals die met de Lockheed Neptune-patrouillevliegtuigen. Maar daarnaast was een belangrijke factor dat de Nederlandse vluchtbemanningen hun Orion-opleiding op de gerenommeerde (ASW) vliegschool van NAS Jacksonville, Florida hadden genoten. Dit alles droeg ook erg bij aan een gedeeld begrip van zaken. De Amerikanen waren ook erg onder de indruk van het niveau van de Engelse taal van de Nederlanders.²⁸

Een andere belangrijke factor was dat het MLD-personeel een langere periode een ASW-functie bekleedde in vergelijking met de Amerikaanse *operators*. Doordat de Nederlanders voor een lange tijd in hun functie zaten, werden zij door hun *USN-brothers in arms* gezien als experts op het gebied van ASW-operaties. Dit droeg uiteraard bij aan het niveau van delen van inlichtingen: hier hadden de Amerikanen zelf ook baat bij.²⁹ Verder ontstond op het informele niveau ook een vertrouwensband. Doordat de Nederlanders lange tijd met de operaties bezig waren, was het ook mogelijk het informele netwerk op te bouwen. Dit kwam zelfs soms goed te pas. Soms kwam het bijvoorbeeld voor, dat op basis van de ervaring en geleverde informatie, de Nederlanders afweken van hun opdracht en de *sonobuoys* elders uitwerpen, omdat ze een onderzeeboot in een ander zoekgebied verwachtten dan de Amerikanen. Meermaals bleken de Nederlanders achteraf succesvol te zijn geweest en knepen de Amerikanen daarom een oogje dicht.³⁰

Conclusie

De inlichtingsamenwerking in de jaren '80 tussen de VS en Nederland bij maritieme patrouillevluchten vanaf IJsland verliep zeer voorspoedig. Dit succes kan binnen het kader van de leer der internationale betrekkingen niet louter vanuit het Realistisch perspectief worden verklaard. Washington en Den Haag hadden weliswaar een gemeenschappelijke dreigingsperceptie, maar aan deze succesvolle maritieme inlichtingsamenwerking lagen meer factoren ten grondslag. Dit waren de ook door Tuinier genoemde zaken als het proces in tijd (eerdere, langlopende samenwerking in NAVO-verband), interorganisatorisch en persoonlijk samengaan (specifieke toenaadering KM-USN, onder andere op persoonlijke basis vlag-officieren) en sociologische factoren (gedeelde normen en waarden, wederzijds respecteren vakmanschap). Spilpunt hierbij was het moderne maritieme patrouillevliegtuig de Lockheed Orion P-3C-II.5; destijds hét instrument voor onderzeebootbestrijding. Dit platform bleek een belangrijke schakel tussen Nederland en de VS en bracht de KM tal van voordelen op inlichtingengebied. Resultaten die Nederland alleen nooit had kunnen bewerkstelligen.

Na het einde van de Koude Oorlog zag politiek Nederland door de veranderde dreigingsperceptie gaandeweg geen noodzaak meer de Orion te handhaven. Niettemin droeg de MLD tot 2002 bij aan de surveillancemissies vanaf Keflavik, kort voor het regeringsbesluit om de patrouillevliegtuigen af te stoten.³¹

LT22OC K. (Karlijn) Hopman-Calis studeert aan de Nederlandse Defensie Academie en volgt de Master Military Strategic Studies. Voor het vak International Intelligence Cooperation schreef zij dit essay en raadpleegde ze onder meer archieven van het ministerie van Defensie.

Literatuur

- 1 P. Tuinier, 'Explaining the depth and breadth of international intelligence cooperation: towards a comprehensive understanding', in: *Intelligence and National Security* 36 (2020) p. 4.
- 2 B. de Graaff & C. Wiebes, 'Intelligence and the cold war behind the dikes: The relationship between the American and Dutch intelligence communities, 1946–1994', in: *Intelligence and National Security* 12 (1997) p. 41–58.
- 3 *Ibid.*
- 4 Deze benadering vormt de basis van zijn promotie-onderzoek.
- 5 Tuinier, 'Explaining the depth and breadth of international intelligence cooperation'.
- 6 Jaarboek KM 1982, p.355.
- 7 M. Nordenman, *The New Battle for the Atlantic* (2019) p. 58.
- 8 D.C.L. Schoonoord, 'De Jaren Tachtig. Manoevreren in Nauwe Vaarwaters', in: *Pugno Pro Patria. De Koninklijke Marine tijdens de Koude Oorlog* (2012), p. 287–288.
- 9 A. Boyd, 'The Cold War: Leveraging Strategic Advantage', in: *British Naval Intelligence Through the Twentieth Century* (2020), p. 593–594.
- 10 Interview met voormalig vluchtcommandant, interview 11-11-2020.
- 11 Ministerie van Defensie (Mindef), Semistatisch Informatie Beheer (SIB), Marinestaf, Detachering MLD NASKEF, inv.nr. 15242.
- 12 W.C. Wohlforth, *Oxford Handbooks - Scholarly Research Reviews* (2009).
- 13 Boyd, 'The Cold War: Leveraging Strategic Advantage', p. 643–645.
- 14 NIMH AR (1984). Basisstudie KM, p. 52–53, 75.
- 15 Hier werd niet standaard mee gevlogen tijdens de zoekoperaties, dit zou alleen in oorlogstijd gebeuren. Zie: Schoonoord, 'De Jaren Tachtig. Manoevreren in Nauwe Vaarwaters', p. 290.
- 16 W. Platje, *Een zee van geheimen* (2010)
- 17 Mindef, SIB, Marstaf, Det. MLD NASKEF, inv.nr. 5468.
- 18 Boyd, 'The Cold War: Leveraging Strategic Advantage', p. 592.
- 19 Mindef, SIB, Marstaf, Det. MLD NASKEF, inv.nr. 5468.
- 20 Interview met voormalig tactisch coördinator, 28-10-2020.
- 21 Zie bijvoorbeeld J.E. Sims, 'Foreign Intelligence Liaison: Devils, Deals, and Details', in: *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence* 19 (2006)
- 22 Deze analyses vonden plaats in het hypermoderne Geruis Analyse Centrum op marinevliegkamp Valkenburg. Bron: M.W. Jensen, G. Platje, *De MARID. De Marine Inlichtingendienst van binnenuit belicht*
- 23 Tuinier, 'Explaining the depth and breadth of international intelligence cooperation', p. 10–11.
- 24 Mindef, SIB, Marstaf, Det. MLD NASKEF, inv.nr. 5468.
- 25 Interview met voormalig vlucht commandant, 11-11-2020.
- 26 Mindef, SIB, Marstaf, Det. MLD NASKEF, inv.nr. 5468.
- 27 Zie bijvoorbeeld A. D.M. Svendsen, 'Connecting Intelligence and Theory: Intelligence Liaison and International Relations', in: *Intelligence and National Security* 24 (2009) p. 700–729 of Tuinier, 'Explaining the depth and breadth of international intelligence cooperation', p. 12–13.
- 28 Interview met voormalig tactisch coördinator, 28-10-2020.
- 29 *Ibid.*
- 30 Interview met voormalig vlucht commandant, 11-11-2020.
- 31 Overigens werd NASKEF in 2006 door de Amerikaanse militaire autoriteiten gesloten. In het licht van een zich assertiever opstellend Rusland alsook exploitatie- en scheepvaartmogelijkheden in de polaire gebieden ten gevolge van de klimaatverandering, werkt de VS vanaf 2016 gestaag aan het heropenen van militaire faciliteiten op IJsland.